

מדרש ספרא - תורת כהנים

מדרש ספרא הוא מדרש הלכה הכולל את פרשנות התנאים לספר ויקרא. מדרש ספרא מפרש את פסוקי ספר ויקרא לפי סדרם ולא מדלג על פרשות סיפוריות. אך מכיוון שפרשות סיפוריות מעטות הן בספר ויקרא, גם מדרשי האגדה מועטים במדרש ספרא. המדרש נערך בארץ ישראל במאה השלישית, ושימש את האמוראים- חכמי התלמוד, כשהוא גמור וערוך (וככל הנראה גם כתוב).

שם המדרש וייחוסו

המדרש נזכר בכמה מקומות בתלמוד בשמות 'תורת כהנים', 'ספרא', 'ספרא דבי רבי'. השם 'תורת כהנים' מופיע פעמים רבות ככינוי לספר ויקרא המקראי. אולם, שלוש פעמים מופיע שם זה בפי אמורא ארץ ישראל המתייחס בו למדרש על ספר ויקרא, כקיצור לשם 'מדרש תורת כהנים', פעמיים בתלמוד הבבלי¹ ופעם נוספת במדרש שיר השירים רבה.² על פי ממצא זה שיער **אפשטיין** כי 'תורת כהנים' היה שמו של המדרש בארץ ישראל (בעוד ששמו בבבל היה ספרא). השם הנפוץ של המדרש בתלמוד הבבלי הוא ספרא שמשמעותו בארמית – הספר (או ספר). יש סוברים,³ כי שם זה הוא קיצור של 'מדרש ספרא', כלומר שספר ויקרא עצמו מכונה 'הספר' והמדרש עליו מכונה 'המדרש על הספר'. הכינוי 'ספר' סתם לספר ויקרא, ניתן לדעתם, מכיוון שישנם מקורות המצביעים על כך שלספר ויקרא היה מעמד מיוחד משום שבו התחילו ללמד את התינוקות.⁴ אולם, אין בידינו מקורות שבהם השם ספרא מתייחס לספר ויקרא המקראי עצמו. במקורות שבידינו, 'ספרא' הוא תמיד המדרש על ספר ויקרא.

השם 'ספרא דבי רבי' הוביל את הרמב"ם בהקדמתו למשנה תורה לקבוע כי האמורא רב חיבר את מדרש ספרא, אולם רש"י פירש כי השם 'ספרא דבי רבי' מלמד כי המדרש היה שנוי וידוע בבית מדרשו של רב.⁵ ואמנם לעיתים רב מביע דעה הפוכה לזו שמופיעה בספרא. ישנם משפטים אנונימיים בספרא שבתלמוד מופיעים מפי רבי יהודה, ורבי יוחנן אומר בפירוש: "סתם ספרא רבי יהודה".⁶ ניתן גם לזהות התאמה בין משפטים אנונימיים בספרא עם ציטוטים המובאים בשם רבי חייא בתלמוד,⁷ וכן מפי רבי שמעון. סביר איפוא לשער כי מדרש ספרא נוצר במשך תקופה ממושכת והוא כולל את פירות הלימוד של חכמים רבים, אך לא ניתן להצביע על זהותו של עורכו האחרון.

¹ בבבלי יבמות עב, ב, ובקידושין לג, א.

² שיר השירים רבה ו, ב.

³ כך טען א' רוזנטל.

⁴ 'אמר רבי איסי: מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת כהנים? יתחילו להן מבראשית. אמר הקב"ה הואיל וקרבתו טהורין והתינוקות טהורין, יבואו טהורין ויתעסקו בטהורין'. (ויקרא רבה ז, ג) וכן מופיע בסדר לימודו של רבי עקיבא 'אמר לו: רבי למדני תורה. אחז ר' עקיבא בראש הלוח ובנו בראש הלוח כתב לו אלף בית ולמד, אלף תינו ולמדה. תורת כהנים ולמדה. היה לומד והולך עד שלמד כל התורה כולה...' (אבות דרבי נתן נוסח א', ו).

⁵ רש"י בפירושו לתלמוד בבלי חולין, סה, א.

⁶ תלמוד בבלי, סנהדרין פו, א.

⁷ **הופמן ואלבק** סבורים כי רבי חייא היה עורכו של מדרש ספרא.

מדרש ספרא שייך לקבוצת מדרשי התנאים מבית מדרשו של רבי עקיבא,⁸ כך עולה משמות החכמים המוזכרים בו ומדרכי הדרשה והטרמינולוגיה של המדרש התואמים את שיטת בית מדרשו של רבי עקיבא.⁹

זמנו, מקומו ושפתו של המדרש

מדרש ספרא נערך, על פי הדעה הרווחת במחקר, במהלך המאה השלישית לספירת הנוצרים בארץ ישראל. נאה סבור כי האמוראים הכירו את המדרש כשהוא ערוך ובעל מבנה וחלוקה עצמאיים. כמו כן, הוא טוען, כי ניתן להסיק משם החיבור (ספרא – הספר) וממבנהו,¹⁰ כי הוא אחד מהחיבורים הראשונים בספרות חז"ל שהיה בידי האמוראים כשהוא **כתוב בספר**. האיסור על כתיבת תורה שבעל פה, מדייק נאה, הוא על כתיבת הלכות, כלומר משנה, אך אין הוא כולל את מדרשי ההלכה שנקראים תמיד 'מדרש'.¹¹

'כתיב 'כתוב לך את הדברים האלה' (שמות לד, כז), וכתוב 'כי על פי הדברים האלה' (שם), הא כיצד?... דבי רבי ישמעאל תנא: אלה - אלה אתה כותב,¹² ואי אתה כותב הלכות'. (תלמוד בבלי, גיטין ס, ב)

מדרש ספרא כולל בתוכו גם שכבות קדומות של הלכה. דוגמא לכך ניתן למצוא במחלוקת בין הפרושים לצדוקים בשאלת המקום שבו יש להבעיר את הקטורת עמה נכנס הכהן הגדול ביום הכיפורים לקודש הקדשים.¹³ **בראון** טוען כי בצד המקורות הקדומים קיימים בספרא גם מדרשים שנוצרו בתקופה מאוחרת על סמך הנוסח שהגיע לתלמוד הבבלי והירושלמי.

מקום העריכה של מדרש ספרא הוא בארץ ישראל. מסקנה זו עולה משמות התנאים, מלשון המדרש שהיא עברית השווה ללשון המשנה והתוספתא בצירוף של מילים יווניות ולטיניות, ומהדרשות שבו הקרובות יותר לברייתות שבתלמוד הירושלמי מאשר לתלמוד הבבלי.

מבנה המדרש ותכניו

מדרש ספרא מפרש את ספר ויקרא פסוק אחר פסוק, פרט לפסוקים שהם חזרה כמעט מילולית על פסוקים שכבר פורשו, ופרט לפרשת המילואים (ויקרא ח – ט) ופרשת עריות (ויקרא יח, ז – כג; כ, י – כא).¹⁴

החלוקה המקורית של המדרש הייתה לתשע מגילות, כשכל מגילה התחלקה לפרשות, כל פרשה לפרקים וכל פרק להלכות. אולם, החלוקה המקורית השתבשה במהלך הדורות, בעיקר עם הדפסת המדרש, וההתמצאות במדרש על פי מהדורות הדפוס קשה ומבלבלת.

⁸ על הקריטריונים לחלוקה, רשימת המדרשים על פי בתי המדרש וגישות במחקר החולקות על כך, ראה בהרחבה במבוא למדרשי התנאים.

⁹ על דרכי הדרשה של רבי עקיבא ושל רבי ישמעאל ראה במבוא למדרשי התנאים.

¹⁰ ראה להלן.

¹¹ נאה משער כי האיסור על כתיבת הלכות, כלומר משנה, משקף תפיסה שההלכות הן עיקר התורה שבעל פה ומכיוון שהאופי שלהן מקביל לתורה שבכתב ולפעמים מתחרה בה, אסור לכתוב אותן על מנת לא לצר עירוב בין התחומים. אבל מדרשי ההלכה הם פירוש על התורה ומהווים מעין הערות שוליים לתורה שבכתב, הם לא מקבילים באופיים למקרא ולא מתחרים בו ולכן מותר לכותבם.

¹² מקרא.

¹³ הצדוקים טוענים כי יש להבעיר את הקטורת מבחוץ ולהכנס לתוך קודש הקדשים כשהקטורת כבר דלוקה ואילו הפרושים טוענים כי יש להבעיר את הקטורת בתוך קודש הקדשים עצמו. ראה ספרא אמור, אחרי מות, פרשה ב, פרק ג.

¹⁴ ראה להלן הוספות למדרש ספרא.

ממקורות שונים בספרות חז"ל עולה כי המבנה והחלוקה של המדרש היו מוכרים לאמוראים חכמי התלמוד. בתלמוד הבבלי במסכת קידושין לג, א, דנים החכמים במצווה 'והדרת פני זקן'. נשאלה השאלה בבית המדרש האם יש לקום בפני הזקן ובפני החכם גם בבית הכסא ובבית המרחץ. בתשובה לשאלה זו מובא הספור הבא:

'בר קפרא... הוה יתיב בי מסחותא. על ואזיל ר' שמעון בר רבי, ולא קם מקמיה, ואיקפד. ואתא א"ל לאבוה: שני שלישי שלישי שניתי לו בתורת כהנים, ולא עמד מפני! ואמר לו: שמא בהן יושב ומהרהר? [בר קפרא היה יושב בבית המרחץ. נכנס והלך ר' שמעון בנו של רבי יהודה הנשיא ולא קם בר קפרא בפניו. והקפיד רבי שמעון על כך. בא ואמר לאביו ...]

מהביטוי 'שני שלישי שלישי' עולה כי המדרש היה ידוע בחלוקתו לתשעה חלקים. במדרש שיר השירים רבה ו, ב משתקפת חלוקה שונה של מדרש ספרא. על הפסוק 'ששים המה מלכות ושמונים פלגשים ועלמות אין מספר' (שיר השירים ו, ח) אומר שיר השירים רבה: 'ששים המה מלכות' - אלו ששים מסכתות של הלכות. 'ושמונים פלגשים' - אלו שמונים פרשיות שבתורת כהנים. 'ועלמות אין מספר' - אין קץ לתוספות.

בספרא שלפנינו אין שמונים פרשיות, אולם כך היה ככל הנראה בצורתו המקורית של החיבור. בספר ויקרא המקראי יש על פי המסורה שבידינו תשעים ושמונה פרשיות פתוחות וסתומות,¹⁵ אך לא לכולם נכתב מדרש (פירוש). מספר הפרשיות בספר ויקרא, באותם החלקים שהמדרש מפרש, הוא שמונים.

נאה חקר את סוגיית מבנה המדרש על ידי בדיקת כתבי היד והדפוסים של המדרש וכן על ידי בדיקת מקורות מתקופת התלמוד והגאונים והתחקה אחר חלוקתו המקורית של המדרש והשתלשלותה ההיסטורית. המדרש כולו מחולק לתשע חטיבות גדולות שנקראו במקור 'מגילות'. שם זה הוחלף בחלק מכתבי היד והדפוסים בשמות 'דיבורא', 'פרשה' ו'פרק'. המגילות המקוריות של המדרש הן:

- א. מגילת ויקרא
- ב. מגילת נפש
- ג. מגילת צו
- ד. מגילת שרצים
- ה. מגילת נגעים
- ו. מגילת מצורע (הכוללת את זבים)
- ז. מגילת אחרי מות (הכוללת את קדושים)
- ח. מגילת אמור
- ט. מגילת סיני (הכוללת את בחוקותי)

החלוקה למגילות אינה נובעת משיקולים של תוכן, למרות שיש בספר ויקרא חלוקה ברורה על פי תוכן ועניין.¹⁶ נאה טוען כי החלוקה של המדרש משקפת שאיפה לחלוקה אופטימלית של הספר על פי עקרון של גודל ממוצע של טקסט, על מנת שיכנס בתשע מגילות קלף. מגילה גדולה מדי אינה שימושית ללימוד אינטנסיבי בשל הצורך לגלול אותה ממקום למקום, ואילו חלוקה להרבה

¹⁵ ספר התורה כתוב רובו ברצף- שורה אחר שורה ללא רווחים. פרשה פתוחה היא קטע מקראי המסתיים באמצע שורה כשהפסוק שאחריה מתחיל בשורה חדשה, ואילו פרשה סתומה היא פרשה המסתיימת באמצע שורה והפסוק הבא מתחיל באותה השורה עם רווח קטן ביניהם.

¹⁶ חלקו הראשון של הספר מחולק ל'תורות' - 'תורת העולה' (ו, ב), 'תורת המנחה' (ו, ז), 'תורת החטאת' (ו, יח), 'תורת האשם' (ז, א) ועוד.

מגילות קטנות מקשה על השמירה עליהן. החלוקה אם כן אינה נובעת מהתוכן של הספר, אך היא צריכה להתחשב בו על מנת לא לקטוע את הרצף באמצע עניין. עם המעבר לכתבת המדרש בספר (כשהוא עדיין בכתב יד!) שבו אפשר לדפדף ממקום למקום איבדה החלוקה המקורית את משמעותה והשם 'מגילה' הוחלף בכינויים 'דיבורא', 'פרשה' ו'פרק'. כמו כן הייתה השפעה של חלוקת ויקרא לפרשות על פי סדרי הקריאה בתורה, על חלוקת המדרש.

החלוקה הפנימית של המדרש לפרשות, פרקים והלכות נוצרה באופן הדרגתי. בצורה הקדומה ביותר של החיבור, הייתה התאמה בין החלוקה של המדרש לפרשות על פי החלוקה של ספר ויקרא לפרשיות פתוחות וסתומות. החיבור חולק, כאמור, לשמונים פרשות שונות בגודלן. על מנת להקל על הלימוד והשינון של המדרש, פוצלו הפרשות הארוכות לשתיים והקצרות אוחדו עד לגודל פרשה אחיד פחות או יותר. בשלב זה מנה המדרש מאה וחמש פרשות שהזיקה שלהן לפרשיות ספר ויקרא היטשטש. בשלב הבא, גם הפרשות של המדרש חולקו לחלקים קטנים יותר שווים פחות או יותר בגודלם כדי להקל על הלימוד. מכיוון שהחלוקה לפרקים היא משנית, הגבולות לעיתים עוברים באמצע עניין או באמצע פסוק. הפרקים עצמם מחולקים ליחידות קטנות הנקראות 'דברים' ובדפוס המדרש שם הוא 'הלכות' בהשפעת החלוקה של המשנה. ההתפתחות ההדרגתית של חלוקת המדרש הגיעה לסיומה כבר בתקופת התלמוד. יתכן וישנה עדות לחלוקה של מדרש הספרא לחלוקות משנה במשל מפי רבי שמעון בר יוחאי המופיע בספרי דברים מח.

ר' שמעון בן יוחאי אמר: משל לשני אחין שהיו מסגלין אחר אביהן, אחד מצרף דינר ואוכלו ואחד מצרף דינר ומניחו. זה שהיה מצרף דינר ואוכלו אין בידו כלום, וזה שמצרף דינר ומניחו נמצא עשיר לאחר זמן. כך תלמידי חכמים, למד שנים שלושה **דברים** ביום, שנים שלושה **פרקים** בשבת, שנים שלושה **פרשיות** בחודש, נמצא עשיר לאחר זמן. ועליו נאמר 'קובץ על יד ירבה'.¹⁷

אחת הסיבות המרכזיות לבלבול הגדול שנוצר בדפוסים של מדרש ספרא היא שבידי המדפיסים היו כתבי יד ללא חלוקה היררכית עם כותרות, של פרשות המתחלקות לפרקים ופרקים המתחלקים להלכות, אלא טקסט רצוף שמסומנים בו הפסקות.¹⁸ המדפיסים רצו להעניק לחיבור חלוקה מגובשת, אך בהיעדר מסורת על החלוקה המקורית הם מספרו בנפרד את הפרשות והפרקים כשתי מערכות נפרדות.¹⁹

הוספות למדרש ספרא

מדרש ספרא שייך לקבוצת המדרשים מבית מדרשו של רבי עקיבא, אך ניתן לזהות בו כמה תוספות שאינן חלק מהמדרש המקורי.

1. בראש המדרש מופיעה ה**ברייתא על יג' מידות** שהתורה נדרשת בהן של רבי ישמעאל.
2. המדרש על **פרשת המילואים** (ויקרא ח-ט) תואם במונחים ובלשון את המדרשים מבית מדרשו של רבי ישמעאל. ואמנם במדרש התנאים, מכילתא דרבי ישמעאל על

¹⁷ רבי שמעון מתאר חלוקה היררכית של חיבור קיים בתקופת התנאים. אין הכוונה למשנה מכיוון שבכל מקום החלוקה שלה נקראת מסכת, פרק והלכה. מהשם 'פרשה' עולה שזהו חיבור המפרש את התורה, ומכל מדרשי התורה הידועים לנו רק הספרא בנוי באופן כזה.

¹⁸ החלוקה שתוארה לעיל המארגנת את הטקסט באופן היררכי, של חלקים קטנים המצטרפים לחלקים גדולים יותר, מאפיינת בתקופה העתיקה את הטקסט שנלמד ושונן על פה ככלי עזר לזיכרון ולמידה, אולם הוא לא בא לידי ביטוי **בטקסט הכתוב**! בכתבי יד מהעת העתיקה החלוקה היחידה בטקסט היא הפסקות קטנות ברצף הכתיבה (ולפעמים רק בסימון גרפי של עיגול או קו) על מנת להקל על הלימוד. רק בימי הביניים פותחה השיטה של חלוקה היררכית בטקסט הכתוב עצמו עם כותרות המארגנות את החיבור כולו.

¹⁹ בלבול נוסף נגרם בשל שיטת הקיצורים של הסופרים בימי הביניים שכתבו פרי' במקום המילה פרשה ולעיתים גם במקום המילה פרק.

ספר שמות, מבית מדרשו של רבי ישמעאל, אין דיון בפרשת המילואים (שמות כט). ושער **אפשטיין** כי החטיבה המדרשית על פרשת המילואים מבית מדרשו של רבי ישמעאל שוקעה בתוך מדרש ספרא.

3. המדרש על **פרשות העריות** (ויקרא יח, ז – כג; כ, י – כא) אף הוא שייך למדרשים מבית מדרשו של רבי ישמעאל, על פי המונחים והלשון שבו. כמו כן, ידוע כי בבית מדרשו של רבי עקיבא לא דרשו את פרשת העריות. על המשנה במסכת חגיגה ב, א: 'אין דורשין בעריות בשלשה' אומר התלמוד הירושלמי (פרק ב, עז, א) 'ר' בא בשם רב יהודה: דר' עקיבא היא. ברם כר' ישמעאל דורשין'.

4. **פרשת בחוקותי** שונה באופייה משאר המדרש- ניתן לזהות אי התאמות בהלכה ושינוי סגנון באגדה בינה לבין שאר המדרש. וככל הנראה פרשה זו שייכת לענף אחר מבית מדרשו של רבי עקיבא שהושפע מבית מדרשו של רבי ישמעאל.

האגדה בספרא²⁰

ספר ויקרא הוא כולו ספר של הלכות ודינים ולכן מדרש ספרא הוא כמעט כולו מדרש הלכה, ורק כ- 2% מהחיבור הם דברי אגדה. על שתי הפרשות הסיפוריות בויקרא: מות שני בני אהרן (ויקרא ט, כב – י, ז) ועל פרשת המקלל (ויקרא כד, י – כג) מביא דברי אגדה.

התורה מספרת כי בן לאב מצרי ואם ישראלית רב עם איש ישראלי במחנה בני ישראל, ובשעת המריבה בן האיש המצרי קלל את ה'. התורה מציינת את האירוע, ככל הנראה, על מנת לקבוע כי 'משפט אחד יהיה לכם כגר כאזרח יהיה' (ויקרא כד, כב). הסיבה למריבה אינה מצוינת בתורה ומדרש ספרא משלים זאת בדרשת הפסוקים, תוך בניית סיפור דרשני המרחיב את הסיפור המקראי.

יוצא בן אישה ישראלית' (ויקרא כד, י)

מונין יצא? מבית דינו של משה. שבא ליטע אהלו בתוך מחנה דן.

אמרו לו: מה טיבך ליטע בתוך מחנה דן?

אמר להן: מבנות דן אני.

אמרו לו: הכתוב אומר 'איש על דגלו באותות לבית אבותם יחנו בני ישראל' (במדבר ב, ב).

נכנס לבית דינו של משה ויצא מחוייב.

ועמד וגידף.

יוהוא בן איש מצריי אעפ"י שלא היו ממזרים באותה השעה הוא היה כממזר.

'בתוך בני ישראל' מלמד שנתגייר.

יוצאו במחנה' על עיסקי מחנה.

בן הישראלית ואיש הישראלי זה שכנגדו'. (ספרא, אמור יד, א)

הסיפור הוא רצף של דרשות על פי סדר המילים בפסוק הבונה עלילה סיפורית שבנויה על עקרונות הלכתיים מפורטים. איש שאביו מצרי התגייר ורב עם אנשי שבט דן על שאלה הלכתית האם מותר לו לטעת את אוהלו במחיצתם מכיוון שאמו משבט זה. המריבה הובילה לדיון הלכתי בבית דינו של משה, ורק לאחר פסק הדין באה הקללה. הסיפור מתאר מצב משפחתי - הלכתי בלתי אפשרי. בן האיש המצרי שנתגייר לא יכול למצוא מקום ליטע את אהלו ואף בית דינו של משה לא מצא פתרון למצוקתו. יתכן וכוונת הדרשן בסיפור לומר שקללת ה' היא חטא חמור ועם זאת האיש

²⁰ על פי ספרו של פרנקל מדרש ואגדה.

*** טיוטה *** למקור המאמר ראה הספר [מבוא למדרשים מאת ענת רייזל](#)

מסכן מאוד, או שהוא רוצה לומר שאף מי שנמצא בסיטואציה מייאשת שכזו אל לו לנקוט בחטא החמור של קללת ה'.²¹

מהדורה מדעית

מאיר איש שלום התחיל להכין מהדורה של המדרש על פי כתב יד בצירוף פירוש, אך במהלך עבודתו הוא נפטר והספר שהכין כולל רק חלק קטן מהמדרש. המהדורה יצאה לאור לאחר מותו ב1915.

פינקלשטיין הוציא לאור מהדורת צילום של כתב היד הקדום של מדרש ספרא (כתב יד רומי 66). למהדורות הצילום צירף מבוא ארוך, שינויי נוסחאות ופירוש לשתי המגילות הראשונות של מדרש ספרא.

²¹ ואולי בהיעדר סיום הסיפור על סקילת המקלל באבנים, יכול להתקבל הרושם שלעיתים המציאות ההלכתית אינה יכולה לתת מענה לכל מצוקה אנושית, ופריצת המסגרת ההלכתית היא הברירה היחידה שנותרת בידי מי שקופח? במדרש ויקרא רבה בסוף פרשה לב הדנה בעיקר בפרשת המקלל מובאת דרשתו של דניאל החייט הנוגעת למצוקה האנושית של האדם הפרטי מול הממסד ההלכתי, ויתכן ועורך ויקרא רבה הביא דרשה זו בעקבות ספור המקלל בספרא. 'ושבתי אני ואראה את כל העשוקים' (קהלת ד, א). דניאל חייטא פתר קרייה בממזרים. [דניאל החייט פרש את הפסוק בנוגע לממזרים] 'ושבתי אני ואראה את כל העשוקים' – אילו הממזרים. 'והנה דמעת העשוקים' אימותיהן של אילו עברו עבירה ואילן עליבתא מרחקין להון [ואלו העלובים מרחקים אותם]. אביו שלזה בא על ערווה, זה מה עשה וזה מה אכפת לו? 'ואין להם מנחם' אלא ומיד עושקיהם כוח' זה סנהדרין גדולה של ישראל שהיא באה עליהן בכוח התורה ומרחקתן על שם 'לא יבוא ממזר בקהל ה' (דברים כג, ג) 'ואין להם מנחם' אמר הקב"ה עלי לנחמן!'

ביבליוגרפיה חלקית

1. אנציקלופדיה יודאיקה בערך SIFRA.
2. ר' בראון, 'התגבשותו הספרותית של מדרש הספרא', הקונגרס העשירי למדעי היהדות, א, ג, עמ' 39 – 46.
3. מבוא לתורה שבעל פה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 2, תל אביב תשנ"א.
4. ע"צ מלמד, פרקי מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשל"ג.
5. ש' נאה, 'מבנהו וחלוקתו של מדרש תורת כהנים (א) מגילות (לקודיקולוגיה התלמודית הקדומה)', תרביץ סו, ג (תשנ"ז), עמ' 483 – 515.
6. הנ"ל, 'מבנהו וחלוקתו של מדרש תורת כהנים (ב) פרשות, פרקים, הלכות', תרביץ סט, א (תש"ס), עמ' 55 – 92.
7. י' פרנקל, מדרש ואגדה, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה ט', תל אביב תשנ"ז.
8. Stemberger and Strack, Introduction to the Talmud and Midrash, 1991.